

МЕРЕКЕ ЖӘНЕ МӘДЕНИ САБАҚТАСТЫҚ

Н.К.Камалова, Л.Ж.Жұмабай
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент қ.

Қазақстан Республикасы халықтарының жаңа қоғамға сай ой-өріс байқатып, экономикалық, әлеуметтік, саяси өмірдің дамуына елеулі үлес қосуы мәдени мұралар мен қоғамдық өзгерістерге сай рухани жаңашылдықтардың сабақтастығы сақталуына байланысты.

Сабақтастық сақталмайынша өмір салтының тұрақтылығы, қоғам тіршілігінің реттелуі, қауымдастық мүшелерінің әлеуметтендіру кезеңдері еленбей ұрпақтар қарым-қатынасы мағынасын, заңдылығын жояды. Бұл қоғамдық қажеттіліктер өсу, даму, өркендеу заңдылықтары, ұрпақ тәрбиесіндегі басты педагогикалық құралдардың бірі болып саналады.

Сонымен, әр қоғам мүшесі заман талабына сай қойылатын адами талаптары мен ұлттық дүниетанымын, мәдени құндылықтарын, педагогикалық ұстанымын, яғни айтқанда «міндетті минимумды» игермейінше сол қоғамның басқалармен теңдес мүшесі бола алмайды.

Мәдени мұра мен рухани жаңашылдық байланысын дәстүрлі мәдениет, соның ішінде дәстүрлі мәдени құбылыс ретінде мереке де атқарады. Шароев И.Г. айтуынша бұхаралық мерекелердің отыз ғасырға жуық тарихы бар [1]. Тіпті Көне Грецияда «эортология» - мерекелер туралы ғылымның да қаралып отырған мәселенің түп тамыры тереңде жатқанын дәлелдейді.

Мереке мәдениет құбылысы хақында ғылыми-теориялық талдаудың заты ретінде өткен ғасырдың 60-70 жылдары отандық және шетелдік әдебиеттерден орын алды. Бұл саладағы зерттеу жұмысының бастапқы кезеңдегі айрықша сипаты әлеуметтік және ізгілендірілген ғылымдарда қалыптасқан нақты эмпирикалық материалдарға сүйене отырып, қоғамдағы мәдени әрекеттердің тарихи негіздемесі мен онтологиялық бастауларын анықтауға бағытталған.

Арнайы әдебиеттерге талдау арқылы анықтағанымыз мерекені мәдени құбылыс ретінде қарастырып, оны дәстүрлі мәдениеттің тұжырымдамалар келтіру оңай емес. Сонда да болса келесі көзқарастарды атап өткен жөн:

1. мерекелердің тарихи-этнографиялық тұрғыдан қаралуы (Бахтин М., Брудный В.И., Арғынбаев Х., Сейдімбек А., Чичеров В.В., т.б.);

2. мерекелердің тарихи-әлеуметтік тұрғыдан зерттелуі (Жигульский К., Туманов И.М., Триадский Г.Г., Чечетин А.Д., Генкин Д.М., Конович А.А., Орлов О.Г. және басқалары).

Мерекені педагогикалық жүйенің формасы ретінде қарастыру, біздің ойымызша, мәдени мұраны иелену негіздемесі мен өткен тәжірибені мұралыққа алу қажеттігіне жаңаша көзқарас тастау үшін қажет. Еліміздегі әлеуметтік және экономикалық реформалар көптеген рухани (саяси, идеологиялық, адамгершілік) негіздемелердің өзгеруіне байланысты бұл ұстанымның маңыздылығы артады.

Мерекені дәстүрлі рухани тәжірибенің түйіні ретінде түсінбеу - біздің тарихи мәдени қателігіміз. Бұл қателік руханиятсыздыққа жетелейтінін ұғынуымыз керек. Сол себептен авторлардың бұл мақаладағы мақсаты мерекенің дәстүрлі мәдени тәжірибе екенін дәлелдеу.

Мереке - синкреттік мәдени-педагогикалық құбылыс. Оның әрекеттік негіздері ұлттық дүниетанымды сипаттайды. Бабадан қалған мұра ретінде тұсау кесу, беташар жасау, тоқым қағу, уызқағанақ тойлау сияқты өмірдің барлық саласын қамтитын көптеген мәдени әрекеттердің мән-мағынасын игеру арқылы көрермен ұлттық мұраны бағалауға бейімделеді. Вербалдық әрекеттері – бата, ән-жыр, рәсімдік сөздер – еш халыққа дарымаған тапқырлық пен аяқ асты кенеттен байқата білетін жеке шығармашылық қабілеттерін шыңдауға әсер етеді. Ақындыққа, әншілікке, шешендікке жетектейтін, сынға түсіп шыңдалу мектебі. Сонымен бірге, мереке ынтымақтастық байқататын, әлеуметтік қамқорлық арена. Мүгедектер мен жалғыз бастыларға мерекелеу барысында аса назар аударылып, қамқорлық жасау – мереке ұйымдастырушыларының адами парызы. Мереке – қарым-қатынас қалыптастыру ортасы. Үлкендер мен арнайы шақырылған қонақтар, мереке кейіпкерлері – дәріптеу объектісіне айналады. Жеке тұлға үлгісі тәрбие құралы ретінде мерекелеу әдісінің бірі. Бәйгеден келген шабандоз жас кішілігіне қарамастан аты аталып, марапатқа ие болуы – қоғам көрегенділігінің куәсі.

Мерекелік әрекеттер барысында педагогикалық сабақтастың көрініс алатын тағы да бір жағдаяты – қарым-қатынастық мәдениеттіліктің қазақы формасы – дастархан мәзірі мен соған қарасты тәрбиелік мәні бар қонақ қабылдау, күту және шығарып салу. Қонақтарды қарсы алу ишараттарымен бірге оларды күтетін орынның арнайы дайындалуы – көнеден қалыптасқан дәстүр. Рухани мұраның материалдық бірлігі – мерекелік жабдықталған киіз үй. Дастархан мәзірі барысында әлеуметтік орынына лайықты қонақтарға тартылатын сый, жыл мезгілі мен мереке мазмұнына лайықты тағам түрлерін қамтамасыз ету - ұйымдастырушылар мен қонақтардың өзіне де сынды сәт. Сый табақтарды мүшелерімен орынды тарту бар да, оларды орынымен, дәстүрлі жолдарымен қонақтардың қабылдай білуі де үлкен сын. Құдалықты бастап келіп отырған адамның бас табаққа бата бере білмеуі, қайтарып алған келіннің сәлеміне жауап қайыра алмауы үлкендік пен көрегенділікке жатпайды, бас құда ретінде құрметке де бөлене алмайды. Бас табақ пен қос табақ, сый табақ пен күйеу табақты ажырата алмаған, орынымен тарту ете алмаған ауылдың қонақ күту мәдениетін игеріп, көрегенді аталуы да екі талай. Сол себептен дастархан мәзіріне жауапты адам елін көргенсіз атандырмас үшін қазақы дәстүрмен қонақ күту мәдениетінен үлгі алып, ел тәрбиелілігін дәлелдейтіндей болғаны жөн. Ол үшін бұл саладағы сабақтастық та естен шықпауы тиісті. Және дастархан мәзіріне байланысты әрекеттерді тек тамақтану тұрғысынан емес, дала мәдениеті үлгісінен ұғыну мен ұғындыру тек ауыл арасындағы қонақтарды ғана емес, заман ағымының белгісі – шетелдік қонақтарды күтуде де сақтау – ұлттық мәдени талап.

Адами әрекет сан түрлі. Біздердің тоқталатынымыз мәдени процестен өз орынын алатын мерекелер. Мереке барысында адамдар дәстүрлі әрекеттер арқылы рухани кеңістікте бірлесіп, өзінің ой-санасын білдіреді. Мерекелеу арқылы адамдар шығармашылық мүмкіндіктерін байқатып, тарихтағы өзі мен өзгенің орынын танып, қоғам мәдениетін арттырады. Мерекелеу уақиғасына байланысты өзінің қажеттілігі мен мүмкіндігін байқатып, әр адам өзінің рухани межесін кеңіте алады. Сонымен бірге әр адам мерекелеу барысында өзінің мәдени тәжірибесі арқылы дәстүрлі мәдениетті игеріп, заманауи қажеттілігін өтеп, тек жеке өзінің ғана емес қоғамның да тарихи санасын дамытуға ынталандыратын әрекетке араласады. Осындай мәдени әрекетке араласу арқылы әр адам қоғамның мәдени-практикалық тәжірибесіне сәйкес өзінің дара мәдени тәжірибесін қалыптастырады. Дәстүрлі мәдени әрекеттер, соның ішінде мерекелер, әлеуметтік тәжірибенің ұрпаққа алмасуының көне амалы. Өткен мен жаңаны байланыстыру арқылы мерекелер адамзаттың елеуден өткізген құнды тәжірибесінің жиынтығы. Мерекелер бүгінгі күнгі әлеуметтік маңызды реттеушілік қызметпен бірге болашаққа да бағдар береді.

Еліміздің тарихи дамуы барысында мәдени дәстүрді жаңғырту маңыздылығы артып, дәстүрлі мәдениетіміздің зобалаңдар мен әлеуметтік дағдарыстар кезінде түп тамыры үзіле жаздаған мерекелердің өткен ұрпақ жалғастыра алмаған әлеуметтік және рухани тәжірибені дамыту мүмкіндігін анықтау үшін мерекелердің байланыс жасау құралдарына талдау жүргізу қажеттігі туындап отыр.

Жеке тұлғаның қоғаммен байланыс жасауына, тарихи-мәдени құндылықтарды таңдауына мерекелердегі мәдени белгілер әсер етеді. Мәдени белгі ретінде тек көрнекі материалдық заттар ғана емес семантикалық мағынасы бар ұғымдар да ғасырлар бойы

ұрпақтан ұрпаққа жалғасып отырады. Қазақ мерекелері мен салт-дәстүрлеріндегі сөздік белгілер: жалпы мағына беретін терминдер, арнайы фольклорлық диалогтар, бата т.с.с; заттық белгілер: ала жіптен, көк шөптен, тоқ ішектен өрілген тұсаулар, тұмар, шырша, ту т.с.с; графикалық белгілер: елтаңба, өңірлік белгі, білім кілті т.с.с; өнер туындылары: ән, өлең, әшекей бұйымдар; рәсімдік әрекеттер: тұсауды кесу, бет ашу, әскери шеру, салтанатты қарауыл т.с.с; рәсімдік қимылдар: сәлем салу, амандасу, қол алысу т.с.с; рәсімдік тағамдар: қалжа, шашыратқы, уыз көже, бас табақ, сый табақ т.с.с – бәрі қазақ дүниетанымын айқындайтын белгілер. Мерекелік әрекеттердің ұрпақтан ұрпаққа жалғасуы бір белгілі ұғымдар арқылы адамдардың қарым-қатынас жасауының негізінде атқарылады. Қоғамда немесе әлеуметтік топта мерекелеу әрекеттері қалыптасқан үлгі негізінде атқарылады. Олар мереке мәні мен мерекелік уақиғаның құндылығын, атқарылатын әрекеттердегі белгілердің маңыздылығын айқындайды. Мерекеге қатынасушы әрекеттердегі семантикалық формаларды игеріп, оның рухани мағынасын ұғынып, қоғамның рухани қазынасына өз кезегінде, мерекелеу барысында үлесін қоса алады. Сондықтан мереке рухани құндылықтарды игеруге ғана емес, сонымен бірге әр жеке тұлғаның рухани қоры мен тәжірибесін жинақтап өз тарапынан жаңалықтар енгізуге де мүмкіндік ала алады. Қалыптасқан тәжірибені мерекенің ішкі дәстүрлі механизмі деп атасақ, әлеуметтік топ, жеке тұлғалар қосатын өзгерістерді сыртқы мәдени ықпал деп атаймыз. Яғни, қоғам дамуының әр сатысында ішкі дәстүрлі механизм үлгілері жеке тұлғаның өзіндік мәдени қалыптарының ықпалы арқылы жаңа мәдени мағыналар туындатады.

Мәдени-педагогикалық сақталудың басты факторы – қазақ дәстүрлі мәдениетіндегі әр жеке тұлға мен оның қоршаған ортасына деген тұрақты мәдени белгілері. Оларды екі салаға бөлуге болады. Біріншісі – сақтандыру ниеттің тұрақты түрде барлық мәдени-педагогикалық іс-шараларда сақталуы. Адамға, жан-жануарға, табиғат құбылыстарына – адам өміріне әсер етер құбылыстарының бәрін де жамандықтан сақтау ниеті басты идеяға айналады. Оған арналған сақтандыру ишараттары : аластау, тұмар тағу, екі от ортасынан өткізу т.с.с. әрекеттер осы күнге дейін тұрмысымыздан орын алу себебі қазақ халқының табынушылық дінді сақтау қажеттігінен емес, ұрпағы мен оны тіршілік және табиғат қауіптерінен сақтандыру ниеті басымдылығында. Екіншісі, жақсылықтың алдын алып, орындалған қуаныштың орынын толтыру арқылы тіршілік гармониясын болдыру, сақтауға байланысты. Шашу шашу, бала кіндігін табалдырық астына көму, бала тұсауын жоғарыға ілу, қырқынан шығарғанда құндақталған баланы үйден қырық қадам алып шығып қайтадан үйге кіргізу т.б. – бәрі орнаған гармонияны тұрақтандыру сабақтастығын жоймау ниеті.

Осы құбылыс туралы В.С.Баллер: «...мәдениет әр жеке тұлғаның нағыз құпиясы. Құпиялылық оның жалпылығында», -деп көрсетеді [1]. Әр адам өзінің дамуы барысында заманындағы мәдени құндылықтарды игереді. Жеке тұлға игерген құндылықтарын талғамының, дүниетанымының сараптауынан өткізіп, өзіндік мәдени туындама жасайды. Жетпіс жыл дәстүрлі рухани құндылықтар құрсауда болып, ұлт өкілдері олардан қажетінше нәр ала алмай өскендіктен, ендігі жерде дәстүрлі мәдениетке негізделген мәдени әрекеттер атқару әлеуметтік реформалардың бір міндетіне айналуы қажет.

Бұл міндеттің нәтижелі орындалуы жеке тұлғалар мен мәдени мекемелердің бүгінгі көркем шығармаларында, қойылымдарында дәстүрлі мәдениетпен сабақтастығын табуына, үзілгендерін жалғастыруға мүмкіндік туғызылуына байланысты [2]. Тоталитарлық қысымдылықтың басты ықпалы осы шығармалар мен қойылымдардың тарихта қалыптасқан үлгілерімен сабақтастығына қарсы болуы. Сол себептен адам әлеуметтік әрекеттердің жауапты субъектісінен тапсырысты орындаушы объектіге айналып отырды. Тіпті сирек атқарылған дәстүрлі әрекеттерге қорқыныш пен селқостық байқату салдарынан олардың мәндік-мағыналық факторларына назар аударылмай, сигникативтік- информациялық мазмұнынан ажырап қалған.

Сонымен, көркем-педагогикалық процесте, соның ішінде мерекелеу процесінде, қатынасушылар мен ұйымдастырушылар тарапынан дәстүрлі үлгілермен байланыс жасамау мәдени сабақтастыққа, оның ішінде жасампаздыққа нұқсан келтіретіні айқындалды.

Әдебиет

1 Шароев И.Г. Режиссура эстрады и массовых представлений.-М: Просвещение, 1986.

Резюме

Статья посвящена решению проблемы сохранения преемственности в освоении и создании культурных ценностей в процессе празднично-обрядовой деятельности. Как синкретическое явление культуры праздник обладает многосторонней возможностью сохранения, передачи, развития национальной культуры и формирования ценностных установок личности.

Summary

This article deals with the problem of national culture sequence. Influence of festive-ritual work on the forming of national self-consciousness. One of the basic influences over the self-consciousness of personality is symbol. The symbols of festive-ritual work are: word, sound, subject-attributes., graphical signs, stagings, works of art. Using of meaning of ethnoscenes will raise the positive results of holidays.